

Marcin Danielewski

Konary i Kobylniki : rola i użytkowanie koni we władztwie Piastów

Historia Slavorum Occidentis 1(8), 57-76

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARCIN DANIELEWSKI (POZNAŃ)

KONARY I KOBYLNIKI. ROLA I UŻYTKOWANIE KONI WE WŁADZTWIE PIASTÓW*

Słowa kluczowe: koń, Konary, Kobylniki, Dziekanowice, Kujawy

Keywords: horse, Konary, Kobylniki, Dziekanowice, Kujawy

Abstract: The paper on the role and use of horses in the Piast realm explores one of the key sectors in the Piast state's economy. The studies on horse breeding in the early medieval Piast domain were based on the findings of history and archaeology.

Wstęp

W literaturze przedmiotu, zwłaszcza tej dotyczącej militarnych aspektów monarchii wczesnopiastowskiej, zwracano niejednokrotnie uwagę na rolę konia w funkcjonowaniu drużyny książęcej¹. Jednak to nie sfera militarna

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2014–2019 – projekt nr 0040/NPRH3/H11/82/2014.

¹ A. Nadolski, *Polskie siły zbrojne w czasach Bolesława Chrobrego. Zarys strategii i taktyki*, Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis 3 (1956), s. 18, 25–26, 29–32, 67, 75; tenże, *Polska technika wojskowa do 1500 roku*, red. A. Nadolski, Warszawa 1994, s. 86–89, 92; M. Bogacki, *Przemiany w wojskowości polskiej od połowy X wieku do 1138 roku. Stan i organizacja armii*, Toruń 2007, s. 78, 93, 115–125; tenże, *Broń wojsk polskich w okresie średniowiecza*, Zakrzewo 2009, s. 102–112. Por. J. Żak, L. Maćkowiak-Kotkowska, *Studia nad*

ma być głównym celem czynionych w tym tekście rozważań. Podstawową kwestią dla całości niniejszych badań jest organizacja hodowli koni w okresie wczesnopiastowskim. W związku z tym należy wyjaśnić problem funkcjonowania nazw miejscowych typu Konary i Kobylniki. Jednocześnie pozwolę sobie sprawdzić ich pochodzenie i liczbę dla wybranej krainy historycznej, jaką będą historyczne Kujawy. Warto również poświęcić nieco miejsca wybranym znaleziskom archeologicznym, które potwierdzają użytkowanie koni na terenie domeny Piastów. Jednocześnie można zadać sobie pytanie czy zabytki te uprawniają do postawienia hipotezy o znacznej roli konia w monarchii wczesnopiastowskiej? Osobnym elementem rozważań jest także gospodarcze wykorzystanie omawianych zwierząt.

Zasadniczo prezentowane rozważania będą odnosić się do okresu od X do XIII w. włącznie, ze szczególnym naciskiem na XI-XII stulecie. W uzasadnionych przypadkach w pracy znajdują się także odwołania do innych przedziałów czasowych. Śpieszę jednak zaznaczyć, że rozważania prezentowane w tym tekście mają na celu zarysowanie omawianej problematyki, a nie jej szczegółowe omówienie. Albowiem to ostatnie zadanie wymagałoby napisania odrębnej książki.

Konie we wczesnym średniowieczu

Na początek rozważań należy zauważyć, że konie wczesnośredniowieczne znacznie różniły się od tych współcześnie użytkowanych. W tym przypadku mam zwłaszcza na uwadze ich wielkość. Przykładowo szczątki koni odkrywanych na wczesnośredniowiecznym Ostrowie Lednickim pozwalają wyróżnić następujące kategorie wysokościowe: konie niskie – poniżej 131 cm w kłębie; średnio niskie 132–135 cm w kłębie; średnio wysokie 136–142 cm w kłębie; wysokie powyżej 143 cm w kłębie². W pobliskich Dziekanowicach na stanowisku 22 odkryto pochówek konia, co jest wyjątkowym znaleziskiem dla ziem domeny Piastów. Osobnika tego o wysokości około 142 cm

uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI-X wieku, Poznań 1988, s. 275–284; M.H. Gapski, *Koń w kulturze polskiego średniowiecza*, Poznań 2014, s. 139–146.

² D. Makowiecki, *Hodowla oraz użytkowanie zwierząt na Ostrowie Lednickim w średniowieczu. Studium archeozoologiczne*, Poznań – Lednogóra 2001, s. 86. Por. A. Wrześcińska, J. Wrześciński, *Grób konia z Dziekanowic*, *Studia Lednickie* 5 (1998), s. 107.

w kłębie należałoby zaliczyć do koni o znacznej wysokości (jeśli mówimy o populacji lednickiej)³. W ogólnej skali zaproponowanej przez Henryka Kobrynia osobniki o wysokości 142 cm trzeba uznać za konie średniowysokie⁴. Warto dodać, że na Ostrowie Lednickim przeważały szczątki koni niskich i średnio niskich⁵. Uważa się, iż osobniki poniżej 132 cm w kłębie były raczej wykorzystywane w celach pociągowych i jucznych. Podczas gdy konie wyższe, powyżej 132 cm, użytkowano do jazdy wierzchem⁶. Różnice w wysokości omawianych zwierząt były znaczne w porównaniu do obecnie hodowanych ras.

Można domniemywać, że podobnie rozkładałyby się kategorie hodowanych we wczesnym średniowieczu koni z innych terenów władztwa Piastów. Fakt ten zdają się potwierdzać znaleziska podków z terenu Śląska. Na podstawie tych zabytków można wnioskować, że w X-XI w. przeważały konie o małych kopytach (długość 90–110 mm) lub średnich (111–130 mm). Z rzadka odnajdywano podkowy odkuwane dla koni większych (131–139 mm)⁷. W związku z tym musimy sobie zdawać sprawę, że we wczesnym średniowieczu konie były raczej skromnych rozmiarów. Zresztą jest to adekwatne również do wzrostu ówczesnej ludności. W tym miejscu można ponownie przywołać przykład Ostrowa Lednickiego i badanego cmentarzyska w Dziekanowicach, stanowisko 22. Na podstawie pozyskanego z nekropolii materiału kostnego i analiz antropologicznych odnotowano, że ówczesna ludność była niższa niż ta żyjąca współcześnie⁸.

³ Tamże, s. 107; D. Makowiecki, M. Makowiecka, *Analiza archeologiczna pochówku konia*, *Studia Lednickie* 5 (1998), s. 123.

⁴ Tamże, s. 123.

⁵ A. Wrześcińska, J. Wrześciński, *Grób konia*, s. 107; D. Makowiecki, *Hodowla*, s. 86.

⁶ D. Makowiecki, M. Makowiecka, *Analiza archeologiczna*, s. 123; D. Makowiecki, *Hodowla*, s. 99.

⁷ J. Kaźmierczyk, *Podkowy na Śląsku w X-XV wieku. Studia z dziejów kultury materialnej*, Wrocław 1978, s. 152 i n. (zwłaszcza s. 157).

⁸ A. Wrześcińska, J. Wrześciński, *Mieszkańcy Lednicy – jaką informację o lokalnym społeczeństwie uzyskujemy na podstawie badań cmentarzysk?*, [w:] *Lapides Viventes. Zaginiony Kraków wieków średnich. Księga dedykowana Profesor Klementynie Żurowskiej*, red. J. Gadomski et al., Kraków 2005, s. 279, 283, 285.

Konary i Kobylniki

Główną osią całości rozważań jest osadnictwo służebne na terenach domeny Piastów (głównego trzonu tego władztwa) z wyłączeniem Pomorza, ziemi chełmińskiej, ziemi lubuskiej i obszarów peryferyjnych⁹. Problematyka służebników była niejednokrotnie poruszana w literaturze przedmiotu¹⁰. Zgodnie z poglądami Karola Modzelewskiego, które uznaję za nadal aktualne, ludność służebna była bezpośrednio podległa księżęcej administracji terenowej, a efekty jej pracy trafiały do grodów – zbiornic danin i ośrodków zarządu gospodarczego – gdzie następnie dobra te rozdysponowywano¹¹. Ludność służebna związana z wykonywaniem danych wyrobów lub usług, posiadała specjalny status w ówczesnym społeczeństwie. Służebni – *ministeriales*, których posługa była dziedziczna, dysponowali również dziedziczną ziemią stanowiącą podstawę utrzymania rodziny. Warto dodać, że ludność ta, jak i jej grunty, były zwolnione z dużej części ciężarów prawa książęcego¹².

W przypadku niektórych krain historycznych, np. Kujaw możemy dodatkowo odnotować fakt, iż wsie służebne zwykle lokalizowano na najbardziej urodzajnych glebach. Mogło to być związane z tym, że osady służebne należały do starszych form osadniczych, które uformowały się jeszcze w początkach powstawania władztwa Piastów. Wówczas dostępność do najlepszych ziem była znacznie szersza niż np. w XIII w., kiedy mamy do czynienia z kolejną falą procesów osadniczych. Jednocześnie uprzywilejowana pozycja służebników w społeczeństwie władztwa Piastów mogła również wpływać na posiadanie przez nich urodzajnych gruntów. Ziemia będąca podstawą

⁹ W tym przypadku jestem zgodny ze spojrzeniem na ten problem Karola Modzelewskiego, które zaprezentował w następującej pracy: K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza państwa piastowskiego X-XIII wiek*, wyd. 2, Poznań 2000, przyp. 221.

¹⁰ Nie będę prezentował całej listy publikacji dotyczących ludności służebnej. Przywołam jedynie artykuł, w którym przedstawiłem literaturę przedmiotu dotyczącą wsi służebnych, zob. M. Danielewski, *Korabniki, Niewody, Rybitwy z terenu Kujaw jako osady służebne związane z książęcym regale wodnym*, *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych* 71 (2011), przyp. 54.

¹¹ K. Modzelewski problematykę tę zaprezentował w swoich dwóch sztandarowych pracach, zob. K. Modzelewski, *Chłopi w monarchii wczesnopiastowskiej*, Wrocław 1987, s. 128–131, 133–137, 141–150; tenże, *Organizacja gospodarcza*, s. 11 i n.

¹² K. Modzelewski, *Z badań nad organizacją służebną w Polsce wczesnofeudalnej*, *Kwartalnik Historyczny Kultury Materialnej* 9 (1961), nr 4, s. 706–720; tenże, *Chłopi w monarchii*, s. 99–106, 107; tenże, *Organizacja gospodarcza*, s. 7–9, 155, 161–164, 167, 173, 199, 200.

egzystencji musiała mieć znaczną wartość. Zapewniała ona utrzymanie rodziny każdego ze służebników, którzy pewną część czasu poświęcali na wykonywanie wyrobów oraz realizację posług niezbędnych dla administracji książęcej, jak i samego władcy. Wobec tego zrozumiałe są związki służebników z urodzajną ziemią. Oczywiście, uwagę tę odnoszę do obszaru Kujaw. Interesujące mnie wsie służebne to Konary i Kobylniki. W przypadku tych pierwszych możemy mówić o ludności zajmującej się wychowem i wypasem rumaków¹³. Niewykluczone, że służebnicy zamieszkujący Konary opiekowali się także wierzchowcami niezbędnymi do służby wojskowej. Rola tej ludności była więc związana z użytkowaniem przez księcia, jego dwór, administrację i wojsko, koni. Oczywiście, niemożliwym był wychów wierzchowców w jednym miejscu, gdzie rezydował władca. W związku z tym doszło do jego decentralizacji a wsie służebne – Konary rozrzucono na znacznych obszarach domeny Piastów¹⁴. Warto dodać, że w starszej literaturze przedmiotu ludność tę zaliczano do kategorii służby dworskiej¹⁵. Bardziej jednak trafne wydaje się włączenie służebników ze wsi o nazwach Konary do służby hodowlanej¹⁶. Do tej również grupy można zaliczyć następującą ludność służebną: kobylników, skotników, owczarzy i świniarzy¹⁷. Lokalizacja hodowlanych osad służebnych powinna być ściśle związane z obecnością terenów obfitych w dobre łąki czy pastwiska¹⁸. Do ostatniego z tych zagadnień wrócę jeszcze w dalszej części rozważań.

Drugim elementem studiów są kobylnicy. Ludność ta zaliczana do służby hodowlanej, odpowiadała za dozór oraz obsługę stadnin książęcych¹⁹. Podstawową kwestią dla rozważań nad wsiami o nazwach wskazujących na funkcje służebne, jest ich chronologia powstania. Niejednokrotnie mogło

¹³ K. Tymieniecki, *Majętność książęca w Zagościu i pierwotne uposażenie klasztoru joannitów na tle osadnictwa dorzecza dolnej Nidy*, [w:] tegoż, *Pisma wybrane*, Warszawa 1956, s. 398–399; K. Buczek, *Książęca ludność służebna w Polsce wczesnofeudalnej*, Wrocław–Kra-ków 1958, s. 30–33.

¹⁴ Tamże, s. 29–30. Por. Z. Kaczmarczyk, *Kasztelanowie konarscy*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 2 (1949), s. 18–20. W pracy tej zawarto również trochę informacji na temat wsi służebnych typu Konary.

¹⁵ K. Buczek, *Książęca ludność służebna*, s. 29–33, 105.

¹⁶ Taki pogląd prezentował m.in. M. Bogacki, *Przemiany w wojskowości*, s. 78.

¹⁷ K. Buczek, *Książęca ludność służebna*, s. 7, 105; M. Bogacki, *Przemiany w wojskowości*, s. 78.

¹⁸ K. Buczek, *Książęca ludność służebna*, s. 30–31, 54.

¹⁹ Tamże, s. 52.

dochodzić do tego, że nazwy miejscowe typu Konary czy Kobylniki nadawano wsiom również w późniejszych okresach, np. w nowożytności. Wówczas taka osada nie miała związków z wczesnośredniowiecznymi służebnikami. Najcenniejsze z punktu widzenia historyka lub archeologa są te miejscowości, których istnienie w okresie średniowiecza zostało potwierdzone w źródłach pisanych. Jako przykład do takich analiz można wziąć historyczne Kujawy. Na terenie tym znajdują się cztery nazwy miejscowe typu Konary i Kobylniki. Pierwsze Konary położone na północ od rozlewisk Bachorzy (okolice średniowiecznego Pierania), wzmiankowane były już w „Bulli gnieźnieńskiej” z 1136 r²⁰. Znacznie późniejsza, gdyż dopiero z końca XIV w., jest informacja pisana odnosząca się do Konar spod Osięcin²¹.

Jeśli weźmiemy pod uwagę nazwy typu Kobylniki, to znamy dwie takie miejscowości na Kujawach. Pierwsze z nich znajdują się nieopodal Kruszwicy i zostały one wymienione w dokumencie Bolesława Pobożnego – księcia wielkopolskiego z 8 sierpnia 1271 r²². Natomiast, kolejna wieś, tym razem o nazwie Kobelniki, umiejscowiona jest obok Złotnik Kujawskich. Niestety, pierwsza informacja pisana na temat tejże miejscowości pochodzi dopiero z drugiej połowy XVI w²³. W związku z tym nie można odpowiedzieć na następujące pytania: czy wieś ta miała charakter służebny i czy funkcjonowała w okresie wczesnego średniowiecza?

Z powyższych rozważań wynika jednak, że 3/4 kujawskich nazw miejscowych o nazwach Konary i Kobylniki ma pochodzenie średniowieczne. Świadczy to o tym, że hodowla konia, przynajmniej w odniesieniu do Kujaw, była bardzo rozwinięta. Warte uwagi jest także to, iż każda z kujawskich miejscowości o nazwach Konary i Kobylniki znajdowała się na obszarach bardzo obfitych w nadrzeczne czy nadjeziorne łąki. Takie warunki terenowe oraz glebowe umożliwiały swobodny wychów koni.

Można domniemywać, że również na innych obszarach domeny Piastów sytuacja ta wyglądała podobnie. Oczywiście, każdorazowo należy sprawdzać kolejne miejscowości o nazwach Konary oraz Kobylniki pod względem

²⁰ *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej: KDW), t. I, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877, nr 7; *Najstarsze papieskie bulle protekcyjne dla biskupstw polskich. Bulla gnieźnieńska z r. 1136*, wyd. O. Łaszczyńska, Poznań 1947, s. 16.

²¹ O wzmiance tej informował S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej zachodniej i środkowej Wielkopolski*, t. I, Poznań 1921, s. 377.

²² KDW, t. I, nr 614.

²³ S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych*, s. 364.

pierwszych wzmianek źródłowych. W ten sposób można uniknąć błędnego zakwalifikowania danych wsi do osad służebnych. Należy mieć nadzieję, że wszystkie nazwy miejscowe z ziem domeny Piastów, a związane z ewentualnymi powinnościami służebnymi, zostaną w przyszłości w ten sposób poddane krytyce źródłowej. Na podstawie rozważań Karola Modzelewskiego²⁴ możemy stwierdzić, że wsie o nazwach Konary i Kobylniki są dość licznie spotykane na ziemiach polskich. Historyk ten odnotował dla domeny Piastów 20 nazw miejscowych typu Konary²⁵ i 12 osad o nazwach Kobylniki lub ich pochodne²⁶. Również liczba innych, domniemanych wsi służebnych związanych z hodowlą: Skotniki, Świniary czy Owczary, jest dość znaczna²⁷. Jednak to właśnie Konary i Kobylniki stanowią większość nazw związanych z domniemaną służbą hodowlaną.

Oporządzenie jeździeckie z wybranych ośrodków kujawskich

Osobno należy także zwrócić uwagę na zabytki rejestrowane podczas badań archeologicznych, a związane z oporządzeniem jeździeckim. Oczywiście, elementy skórzane ekwipunku jeździeckiego zwykle nie zachowują się do naszych czasów. Wykonane z materiałów organicznych: skór lub sznurów konopnych oporządzenie jeździeckie – pozostałości siodła, uzdy, ogłowi czy czapraków – tylko w wyjątkowych przypadkach jest odkrywane na stanowiskach archeologicznych²⁸. Natomiast, inaczej wygląda sprawa z metalowymi artefaktami:

²⁴ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza*, mapa.

²⁵ Jeśli mamy na uwadze liczbę miejscowości typu Konary to należy brać pod uwagę fakt, że istnieje wiele nazw pochodnych tego nazewnictwa: Konarzyce, Konarzewo, Konarzewko, Konarzew, Konarskie. W związku z tym niewykluczone, iż liczba pozostałości w nazewnictwie miejscowym po służebnikach była pierwotnie znacznie wyższa niż sądzi się obecnie. Warto przywołać w tym względzie ustalenia Zdzisława Kaczmarczyka, który również na mapie władztwa Piastów zaprezentował nazwy miejscowe Konary i Konarskie, zob. Z. Kaczmarczyk, *Podkowy*, s. 19. Natomiast na ziemiach polskich nie występują nazwy miejscowe Koniuchy. Te były bardziej typowe dla Rusi czy Litwy. Na tych też obszarach Koniuchy są odnotowywane, zob. Tamże, s. 19, 20.

²⁶ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza*, mapa; M. Bogacki, *Przemiany w wojskowości*, s. 78.

²⁷ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza*, mapa. Por. M. Bogacki, *Przemiany w wojskowości*, s. 78.

²⁸ C. Renfrew, P. Bahn, *Archeologia. Teorie, metody, praktyka*, Warszawa 2002, s. 53–66; D. Ławecka, *Wstęp do archeologii*, Warszawa – Kraków 2003, s. 179. Autorzy informują

ostrogami, strzemionami, wędzidłami, sprzączkami do puślisk, rozdzielaczami uzd, okuciami rzędu końskiego i podkowami. Te zabytki archeolodzy rejestrują częściej i warto im poświęcić nieco uwagi. Oczywiście, najbardziej interesujące wydają się te artefakty, które odnajdywano w szerszym kontekście. Dlatego szczególnie warte uwagi są zabytki związane z oporządzeniem jeździeckim odnajdywane w grobach, gdzie intencjonalnie trafiała tylko pewna ich grupa. Inne artefakty takie jak: ostrogi czy podkowy odnajdywane incydentalnie podczas prac archeologicznych, również mogą świadczyć o wykorzystywaniu konia w okresie wczesnopiastowskim. Jednak nie zawsze odkrywano je w zwartych zespołach zabytków. Wspomniane wyżej groby mają tę przewagę, że złożone w nich przedmioty, zwykle należały do jednej osoby i mogą wskazywać na jej status społeczny oraz funkcję. W pierwszym rzędzie warto zwrócić uwagę na znaleziska archeologiczne związane z użytkowaniem koni na terenie historycznych Kujaw. Zabytki te mogą dobrze korespondować z omawianymi wyżej osadami służebnymi typu Konary i Kobylniki.

Najbardziej reprezentatywnymi zabytkami z tego obszaru związanymi z wykorzystaniem konia, są ostrogi. Znajdywano je zarówno na Kujawach wschodnich np. w Starym Brześciu, jak i na Kujawach zachodnich w Kruzwicy²⁹. Co więcej warto dodać, że ostrogi zarejestrowano również na terenie pogranicza kujawsko-wielkopolskiego w Strzelnie³⁰.

W przypadku Starego Brześcia parę żelaznych ostróg (typ I odmiana 1) odkryto na średniowiecznym cmentarzysku (stanowisko nr 4) w grobie nr 27³¹. Nekropola ta jest datowana na okres od połowy XII do połowy XVI w³². Zofia Hilczerówna wysuwała przypuszczenie, że ostrogi są najprawdopodobniej

o zachowywaniu się materiałów organicznych po zdeponowaniu ich w warstwach kulturowych.

²⁹ Omawiam ostrogi tylko z wybranych ośrodków osadniczych, reprezentatywnych dla różnych części Kujaw.

³⁰ Na temat pogranicza kujawsko-wielkopolskiego i zajmowanego przez nie obszaru wypowiadałem się w 2009 r., zob. M. Danielewski, *Grody pogranicza kujawsko-wielkopolskiego od połowy X do końca XIII wieku*, [w:] *Z dziejów pogranicza kujawsko-wielkopolskiego. Zbiór studiów*, t. II, red. D. Karczewski, Strzelno 2009, s. 11-13; W. Chorążyczewski, *Recenzja pracy „Z dziejów pogranicza kujawsko-wielkopolskiego. Zbiór studiów*, Ziemia Kujawska 23 (2010), s. 161-162.

³¹ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie z X-XIII wieku*, Poznań 1956, s. 70-71, alfabetyczne zestawianie materiałów.

³² E. Byrska-Kaszewska, *Cmentarzysko średniowieczne w Starym Brześciu powiat Włocławek (Stan. 4) cz. 1*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna 2 (1957), s. 95.

wyrobem miejscowego rzemiosła³³. Kowale mieliby w X–XII w. odpowiadać również za produkcję oporządzenia jeździeckiego np. ostróg czy uzbrojenia³⁴. Hipotezę tę trudno jednoznacznie potwierdzić. Natomiast, bezsporny pozostaje fakt, że na terenie dwunastowiecznej osady z Brześcia Kujawskiego odkryto ślady hutnictwa oraz kowalstwa w postaci jamy przypiecowej, dyszy glinianych oraz żużla żelaznego³⁵. Również w jednym z grobów ze stanowiska nr 4 zarejestrowano zabytki mogące świadczyć o rozwiniętym kowalstwie³⁶. Nie bez znaczenia wydaje się także fakt, że niektórzy kowale znali techniki złotnicze inkrustowania i posrebrzania, które wykorzystywano przy zdobnictwie oporządzenia jeździeckiego³⁷. We wspomnianym wyżej Brześciu natrafiono na stanowisku nr 5 (cmentarzysko z drugiej połowy XI – początków XII w.) na grób z wyrobami mogącymi świadczyć o silnie rozwiniętym w tym rejonie złotnictwie³⁸. Odkrycie to świadczy o wykorzystywaniu we wczesnym średniowieczu na tym obszarze technik złotniczych, może również w odniesieniu do oporządzenia jeździeckiego.

Warto także dodać, że w odległości nieco ponad 18 kilometrów od Brześcia Kujawskiego znajdowała się wieś o nazwie Kowal, która wliczana jest w poczet osad służebnych³⁹. Właśnie z rzemiosłem kowalskim miały być związane osady o takich nazwach jak: Kowale, Kowala, Kowary, Kowalno, Kowalów, itp⁴⁰.

Na Kujawach funkcjonowali również rudnicy wzmiankowani pod 1317 r.⁴¹ Ta ludność służebna miała być odpowiedzialna za wydobycie i produkcję

³³ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie*, s. 111–112, 116.

³⁴ Tamże, s. 117.

³⁵ L. Rauhut, *Studia i materiały do historii starożytnego hutnictwa i wczesnośredniowiecznego żelaza w Polsce*, *Studia z dziejów Górnictwa i Hutnictwa* 1 (1957), s. 264–265; Z. Guldon, *Dzieje hutnictwa żelaznego na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej do XVI wieku*, *Ziemia Kujawska* 4 (1974), s. 39.

³⁶ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie*, s. 111.

³⁷ Tamże, s. 117.

³⁸ Z. Rajewski, *Zagadnienie złotnictwa wczesnośredniowiecznego na ziemiach polskich*, *Wiadomości Archeologiczne* 20 (1954), z. 3, s. 8, 9; E. i Z. Kaszewscy, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 1 (1971), s. 382, 399, 424, 425.

³⁹ K. Modzelewski, *Organizacja gospodarcza*, mapa.

⁴⁰ K. Buczek, *Książęca ludność służebna*, s. 63.

⁴¹ *Codex diplomaticus Poloniae* (dalej: CDP), t. II, cz. 1, wyd. L. Ryszczewski, A. Muczowski, Warszawa 1848, nr 223.

żelaza⁴². Niewykluczone, iż służebnicy wzmiankowani w dokumencie biskupa włocławskiego Gerwarda funkcjonowali na Kujawach wschodnich w rejonie Ośna (obecnie istnieje tam wieś Rudunki). Wydaje się, że rzeczywiście miejscowi rzemieślnicy mogli brać udział w produkcji m.in. ostróg. Przynajmniej istniała taka możliwość. Hutnictwo to mogło być częściowo oparte o wykorzystanie miejscowych rud darniowych, występujących w dolinach takich rzek jak: Tążyna, Bachorza, Zgłowiączka, Zielona Struga, Brda, Noteć i Wisła⁴³.

W Kruszwicy, który był najważniejszym wczesnośredniowiecznym ośrodkiem grodowym na Kujawach, również odkryto ostrogi (typ II odmiana 3, typ II odmiana 4, typ III – ostrogi z kółkiem gwiazdzystym). Znaleźiska te zarejestrowano na stanowisku nr 4 (Przygródek – część dawnego grodu)⁴⁴. Mając na uwadze te przedmioty można przypuszczać, że były one wyrobem miejscowych rzemieślników. W Kruszwicy odkryto znaczny ośrodek hutniczy z dymarkami, piecami hutniczymi oraz bryłami żużla żelaznego⁴⁵. Także w niedalekich od Kruszwicy Lachmirowicach zarejestrowano ślady hutnictwa świadczące o wykorzystaniu żelaza od okresu późnołacińskiego do wczesnego średniowiecza⁴⁶. Wobec czego również ten ośrodek związany był z produkcją wyrobów żelaznych, może także ostróg.

Warto również wspomnieć o odkryciach ze Strzelna. Podczas wykopalisk z 1950 r. prowadzonych na osadzie przed rotundą św. Krzyża – stanowisko

⁴² K. Buczek, *Książęca ludność służebna*, s. 66–67.

⁴³ Z. Guldon, *Dzieje hutnictwa*, s. 32; A. Cofta-Broniewska, *Grupa kruszańska kultury przeworskiej*, Poznań 1979, s. 19–20; J. Skoczylas, T. Ratajczak, *Polskie darniowe rudy żelaza*, Kraków 1999, s. 21.

⁴⁴ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie*, alfabetyczne zestawienie materiałów.

⁴⁵ A. Cofta, *Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Kruszwicy w latach 1953 i 1954*, *Sprawozdania Archeologiczne* 1 (1955), s. 96–97; L. Rauhut, *Studia i materiały*, s. 283–284; A. Cofta, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Kruszwicy pow. Inowrocław, w 1958 roku*, *Sprawozdania Archeologiczne* 9 (1960), s. 59–60; W. Hensel, A. Cofta-Broniewska, *Starodawna Kruszwica. Od czasów najdawniejszych do roku 1271*, Wrocław 1961, s. 57–58, 75; A. Cofta-Broniewska, *Kruszwica w starożytności i wczesnym średniowieczu*, [w:] *Kruszwica. Zarys monograficzny*, red. J. Grześkowiak, Toruń 1965, s. 140, 161, 163, 168–169, 174, 176; Z. Guldon, *Dzieje hutnictwa*, s. 41; B. Hensel-Moszczyńska, *Wyroby z miedzi i jej stopów z wczesnośredniowiecznej Kruszwicy*, *Slavia Antiqua* 28 (1983), s. 127, 130–132

⁴⁶ L. Rauhut, *Studia i materiały*, s. 233, 272; B. Zielonka, *Gliniane narzędzia do odlewnictwa z miejscowości Lachmirowice, pow. Inowrocław*, *Wiadomości Archeologiczne* 24 (1957), z. 3, s. 263–264; tenże, *Rejon Gopła w okresie późnołacińskim i rzymskim*, *Fontes Archaeologici Posnanienses* 20 (1969), s. 196; Z. Guldon, *Dzieje hutnictwa*, s. 41.

nr 1, odkryto dwie ostrogi (typ III – ostrogi z kółkiem gwiazdzistym)⁴⁷. W okresie funkcjonowania norbertańskiego Strzelna rola konia musiała także być znacząca, skoro znajdowano kości tego zwierzęcia zarówno na Wzgórzu Klasztornym, jak i na rynku obecnego miasta⁴⁸.

Widać wyraźnie, że użytkowanie konia na Kujawach we wczesnym średniowieczu nie było sporadyczne. Świadczą o tym przede wszystkim ostrogi, odkrywane w różnych ośrodkach kujawskich. Interesujący wydaje się także fakt, że na terenie kasztelanii kruszwickiej i brzeskiej znajdowały się wsie służebne koniarzy oraz kobylników. Ich obecność z pewnością wpływała na intensywność wykorzystywania koni w obu ośrodkach terenowej administracji książęcej.

Oporządzenie jeździeckie z wczesnośredniowiecznych cmentarzysk

Osobno warto zwrócić uwagę na cmentarzyska z różnych obszarów domeny Piastów. Dla tego terytorium możemy odnotować przynajmniej kilka cmentarzysk, na których w grobach odkrywano elementy oporządzenia jeździeckiego. Niektórym z nich, biorąc pod uwagę ich położenie oraz reprezentacyjność dla różnych ziem władztwa Piastów, warto poświęcić nieco więcej uwagi.

Najbardziej unikalne pod tym względem jest stanowisko nr 1 z Lutomiarska (obecnie województwo łódzkie, Polska środkowa), którego początki można datować na pierwszą połowę XI w. Cześć grobów, dokładnie jedenaście, udało się wydatować metodą radiowęglową C14 AMS⁴⁹. W ramach całej

⁴⁷ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie*, s. 100–101.

⁴⁸ K. Sulowska-Tuszyńska, *Klasztor norbertanek w Strzelnie (XII–XVI wiek). Sacrum i profanum*, Toruń 2006, s. 102, 181.

⁴⁹ R. Grygiel, *Cmentarzysko wareskich drużynników w Lutomiarsku*, [w:] *Początki Łęczycy*, t. II (Archeologia o początkach Łęczycy), red. R. Grygiel, T. Jurek, Łódź 2014, s. 734–740. Por. A. Kufel-Dzierżgowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe w Polsce środkowej*, *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna* 22 (1975), s. 382; M. Miśkiewicz, *Wczesnośredniowieczny obrządek pogrzebowy na płaskich cmentarzyskach szkieletowych w Polsce*, *Materiały Wczesnośredniowieczne* 6 (1969), s. 289; L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 1 (1971), s. 588–589. W przykładowych, wymienionych wyżej tekstach naukowcy również wypowiedzieli się na temat chronologii lutomiarskiego cmentarzyska. Należy jednak podkreślić,

go stanowiska zarejestrowano 133 groby⁵⁰. W kilku z nich (groby nr 3, 5, 6, 7, 10, 44, 55, 1/40, 2/40) znalazły się liczne zabytki będące pozostałością rzędu końskiego – siodła, strzemiona, wędzidła, sprzączki do puślik, rozdzielacze uzd i okucia uzd – oraz ostrogi w liczbie sześciu (wszystkie typ I odmiana 1). Warto zauważyć, że odkryto je w grobach mężczyzn, często z towarzyszącym im uzbrojeniem (groty włóczni, niektóre bardzo bogate, bo inkrustowane srebrem, groty strzał i noże żelazne) oraz innymi przedmiotami codziennego użytku (wiadra, krzesiwa czy ceramika)⁵¹. Groby z militariami uważane są przez archeologów za pochówki wojowników⁵². Nie można także wykluczyć, że administracja książęca zaopatrywała tychże wojowników pochowanych na cmentarzysku w Lutomierniku w konie.

Inne cmentarzyska nie są aż tak spektakularne, pod względem odkrywanych zabytków a związanych z użytkowaniem koni, jak Lutomiernik. Chociaż i o niektórych z nich warto wspomnieć. Na stanowiskach tych odkrywano przede wszystkim ostrogi. Jednym z takich cmentarzysk jest nekropola odkryta w Końskich (obecnie województwo świętokrzyskie), datowana na XI–XII w⁵³. Na stanowisku nr 1 zarejestrowano 170 grobów⁵⁴. W pięciu z nich

że w kwestii ram chronologicznych cmentarzyska nie było pełnej zgodności. Natomiast, z rozważań tych wynika, że cmentarzysko miało trzy fazy. Nas najbardziej interesuje ta związana z pierwszą połową XI w.

⁵⁰ A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, *Cmentarzysko z XI wieku w Lutomierniku pod Łodzią*, Acta Archaeologica Universitatis Lodzianensis 7 (1959), s. 13. Warto dodać, że pierwotnie liczba grobów wczesnośredniowiecznych na cmentarzysku sięgała liczby 150.

⁵¹ K. Jażdżewski, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Lutomierniku pod Łodzią w świetle badań z r. 1949*, Materiały Wczesnośredniowieczne 1 (1951), s. 100–104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118–130; tenże, *Sprawozdanie z badań archeologicznych na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lutomierniku w pow. łaskim (woj. łódzkie) w r. 1950*, Materiały Wczesnośredniowieczne 2 (1952), s. 258; A. Nadolski, A. Abramowicz, T. Poklewski, *Cmentarzysko*, tab.1, 6, 8, s. 28, 45, 56–65, 164, 166, 168, 172, tab. I, II, III, XI, XIII.

⁵² K. Jażdżewski, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne*, s. 100, 154, 156–157, 159; A. Kufel-Dzierżogowska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska*, s. 382.

⁵³ A. Żaki, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 529.

⁵⁴ J. Gąssowski, *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, Materiały Wczesnośredniowieczne 2 (1952), s. 103–154; J. Dąbowski, *Szczątki kostne ludzkie z cmentarzyska w Końskich z XI wieku*, Materiały Wczesnośredniowieczne 2 (1952), s. 178–189. Liczba 170 grobów nie jest pełna, ponieważ w 1925 r. przed przybyciem na stanowisko konserwatora, Ludwika Sawickiego zniszczeniu wskutek plantowania terenu uległo prawdopodobnie 8 grobów, zob. J. Gąssowski, *Cmentarzysko w Końskich*, s. 99, 154.

zachowały się ostrogi (typ II odmiana 1 – groby nr: 58, 70, 72, typ II odmiana 2 – groby nr: 71, 170). Warto podkreślić, że przy każdym z tych pochówków odkryto parę ostróg. Jednocześnie wszystkie pochówki były bogato wyposażone w broń: miecze, topór, czekany, groty włóczni i noże. W grobach znalazły się również inne elementy wyposażenia takie jak: pierścień, osełka, wiadro czy moneta⁵⁵. Należy zauważyć, że przywołane wyżej groby są uznawane za pochówki wojowników, o czym świadczyć ma ich wyposażenie⁵⁶. Ostrogi zaś potwierdzają, iż możemy mówić o konnych wojownikach. W związku z tym znów w materiale zabytkowym obserwujemy elementy oporządzenia jeździeckiego, świadczące o wykorzystywaniu koni w sferze militarnej.

Również na obszarze Mazowsza odnotowujemy kilka cmentarzysk, gdzie odkryto ostrogi. Pierwszym z nich jest Pokrzywnica Wielka, stanowisko 1 (obecnie województwo warmińsko-mazurskie). Początki tego cmentarzyska sięgają XI w. a koniec funkcjonowania wychodzi poza połowę XII w⁵⁷. Na nekropoli tej odkryto 35 grobów⁵⁸. Wśród nich, w grobie 16, zarejestrowano parę ostróg (typ II odmiana 3) oraz sprzączkę z żelaznym kolcem (część ostrogi, typ i odmiana nie do określenia). Oprócz tego przy zmarłym odkryto broń: miecz, grot włóczni, nóż z pochewką skórzaną oraz brązową misę⁵⁹. Również w sąsiedztwie grobu A odnaleziono ostrogę (typ I odmiana 2). Prawdopodobnie pochodziła ona ze zniwelowanego grobu szkieletowego⁶⁰.

⁵⁵ Tamże, s. 125–128, 130–131, 152–154, 155; Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie*, s. 78, 82.

⁵⁶ J. Gąssowski, *Cmentarzysko w Końskich*, s. 165.

⁵⁷ R. Piotrowski, *Uwagi na temat chronologii i interpretacji wczesnośredniowiecznych cmentarzysk mazowieckich*, *Archeologia Polski* 48 (2003), z. 1–2, s. 167–170. W starszej literaturze chronologię cmentarzyska zawężano i odnoszono ją do końca XI – pierwszej połowy XII w., zob. L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska*, s. 545; L. Rauhut, L. Długopolska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Pokrzywnicy Wielkiej, pow. Nidzica*, *Wiadomości Archeologiczne* 36 (1971), z. 3, s. 344–348. Jednak stanowisko Radosława Piotrowskiego zaprezentowane w wymienionej wyżej pracy i szczegółowe wyjaśnienie chronologii cmentarzyska z Pokrzywnicy, wydaje się być słuszne.

⁵⁸ Tamże, s. 297–329. Por. T. Kordala, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe na północnym Mazowszu*, Łódź 2006, s. 70. Warto zauważyć, że w podanej liczbie zawiera ją się także 4 groby puste.

⁵⁹ L. Rauhut, L. Długopolska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko*, s. 310, 312–313, 334, 335, 336, 337; T. Kordala, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska*, s. 70.

⁶⁰ L. Rauhut, L. Długopolska, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko*, s. 337, 342. Por. R. Piotrowski, *Uwagi*, s. 169.

Innym interesującym cmentarzyskiem z terenu Mazowsza jest stanowisko nr 1 w Łączynie Starym (obecnie województwo mazowieckie). Nekropolę tę datowano na okres od czwartej ćwierci XI do połowy XIII w⁶¹. Wśród 68 grobów zarejestrowanych podczas badań archeologicznych prowadzonych przez Lechosława Rauhuta⁶², odkryto pochówek (grób 4b) z elementem oporządzenia jeździeckiego, jakim była jedna ostroga (typ II odmiana 4). Dodatkowo w grobie znajdowały się także: dwa noże, jedno krzesiwo ogniwkowe oraz fragmenty ceramiki⁶³. Pochówek ten odróżniał się, więc wyraźnie od grobów z innych przywołanych wyżej cmentarzysk. Charakteryzował się niezbyt bogatym wyposażeniem.

Kolejnym wartym przywołania cmentarzyskiem jest stanowisko nr 2 z Korzybia Dużego (obecnie województwo mazowieckie). Nekropolę tę datowano na okres od drugiej połowy XI do drugiej połowy XII w⁶⁴. Pierwotnie na omawianym stanowisku, zniszczonym w 80–90%, mogło znajdować się co najmniej 150 grobów⁶⁵. Wśród nich zarejestrowano dwa groby nr 8 i 13, gdzie odnotowano ostrogi. W pierwszym z wyżej wymienionych pochówków odkryto jedną ostrogę (typ II odmiana 3) oraz miecz. Podczas gdy w grobie nr 13 odnaleziono parę ostróg (typ II, odmiana 1) i topór⁶⁶.

Innym nieco przypadkiem jest stanowisko nr 1 z Czerska (obecnie województwo mazowieckie), gdzie w częściowo zniszczonym grobie nr 645 odkryto jedną ostrogę (przypuszczalnie typ II odmiana 3). Oprócz tego w grobie

⁶¹ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe w obudowie kamiennej w Łączynie Starym, pow. Przasnysz*, *Wiadomości Archeologiczne* 37 (1972), z. 3, s. 390–391; T. Kordala, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska*, s. 57. Chronologię cmentarzyska znacznie poszerzył R. Piotrowski, chociaż autor nie uzasadnił szczegółowo swojego stanowiska na temat datowania nekropolii w Łączynie Starym, zob. R. Piotrowski, *Uwagi*, s. 171.

⁶² 68 grobów wyeksplorowano podczas badań Lechosława Rauhuta z 1961, 1970 i 1971 r., zob. L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko*, s. 323–374, 384–385. Jednak już wcześniej w 1960 r. Jerzy i Łucja Okuliczowie prowadzili na tym cmentarzysku wykopaliska. Wówczas zarejestrowali oni 21 grobów wczesnośredniowiecznych. Dodatkowo terenowe rozpoznanie stanowiska dokończył Adam Waluś, który w 1974 r. wyeksplorował kolejne 3 groby wczesnośredniowieczne, zob. A. Waluś, *Badania wykopaliskowe na stan. 1. „Żal” w Łączynie Starym, woj. Ostrołęka w 1974 roku*, *Rocznik Muzeum Mazowieckiego w Płocku* 7 (1975), s. 37, 41.

⁶³ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko*, s. 326, 328, 383, 384.

⁶⁴ Tenże, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska*, s. 515. Por. M. Miśkiewicz, *Wczesnośredniowieczny obrządek*, s. 289.

⁶⁵ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska*, s. 514, 515.

⁶⁶ Tamże, s. 514–515.

znalazło się 10 fragmentów ceramiki, fragment dachówki i szczątki drewnianej prostokątnej skrzyni⁶⁷. Należy jednak dodać, że czerskie cmentarzysko, na którym w sumie zarejestrowano 797 grobów⁶⁸, jest późniejsze względem analizowanych wcześniej nekropoli. Funkcjonowało ono od początku XII do połowy XIII w⁶⁹. Podczas gdy grób 645 został wydatowany na połowę XIII w⁷⁰.

Znaleziska ostróg na cmentarzyskach odnotowujemy też na Podlasiu (Daniłowo Małe). Na stanowisku nr 1 w Daniłowie Małym (obecnie województwo podlaskie) datowanym na drugą połowę XI - koniec XII w. (ewentualnie początek XIII w.) odkryto 44 groby⁷¹. Wśród nich zarejestrowano dwa pochówki z ostrogami (groby 24 i 39). Szczególnie interesujący jest grób 24, gdzie oprócz jednej ostrogi znalazły się także m.in. grot włóczni, nóż, wiadro i fragmenty ceramiki⁷². W drugim z grobów (nr 39) oprócz pary ostróg zarejestrowano nóż, szpilę pierścieniową, okucie i fragmenty krzemienne⁷³.

Na koniec tej części rozważań pozostawiam dwa cmentarzyska z Wielkopolski⁷⁴. Pierwszym z nich są Sowinki (obecnie woj. wielkopolskie), gdzie na nekropoli datowanej na okres X/XI-XI w., odkryto jeden pochówek z parą ostróg żelaznych (typ I odmiana 2) i sprzączką (grób nr 151). Oprócz tych artefaktów w grobie znajdował się także: grot włóczni, dwa noże w skórzanej pochewce, szydło, wiadro z unikalnym zdobieniem oraz brzytwa⁷⁵.

⁶⁷ J. Bronicka-Rauhut, *Cmentarzysko wczesnośredniowieczne w Czersku*, Warszawa 1998, s. 44, 101.

⁶⁸ Tamże, s. 116.

⁶⁹ Tamże, s. 7, 46-48.

⁷⁰ Tamże, s. 44.

⁷¹ A. Koperkiewicz, D. Krasnodębski, *Cmentarzysko z okresu wczesnego średniowiecza w Daniłowie Małym, gm. Łapy, woj. podlaskie. Sprawozdanie z prac przeprowadzonych w roku 2001 oraz wstępne podsumowanie wyników badań*, [w:] *Badania archeologiczne w Polsce północno-wschodniej i na zachodniej Białorusi w latach 2000-2001*, red. M. Karczewska, M. Karczewski, Białystok 2002, s. 274, 278; A. Koperkiewicz, „Dusza maluczkie” z Daniłowa, [w:] *Dusza maluczka, a strata ogromna. Funeralia Lednickie. Spotkanie 6*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrześciński, Poznań 2004, s. 119.

⁷² A. Koperkiewicz, D. Krasnodębski, *Cmentarzysko*, s. 278-279.

⁷³ Tamże, s. 278-279.

⁷⁴ Dla porównania warto zapoznać się z tekstem Michała Kary, gdzie poznański naukowiec zwrócił uwagę na znaleziska ostróg z terenu m.in. Wielkopolski, zob. M. Kara, *Z badań nad składem etnicznym organizacją i dyslokacją dużyny pierwszych Piastów*, *Kronika Wielkopolski* 60 (1992), nr 3, s. 34-36, 40.

⁷⁵ A. Krzyszowski, *Wstępne wyniki badań archeologicznych na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku szkieletowym z X/XI-XI wieku w miejscowości Sowinki, gm. Mosina, woj.*

Jeszcze bardziej interesujące jest odkrycie ze stanowiska nr 22 w Dziekanowicach (obecnie województwo wielkopolskie), położonego nieopodal grodziska na Ostrowie Lednickim. Na pozostałościach grodu: zarejestrowano ostrogi, podkowy, wędzidła i strzemiona wczesnośredniowieczne, świadczące o użytkowaniu koni⁷⁶. Jednak wyjątkowy w skali całego kompleksu osadniczego i z punktu widzenia czynionych rozważań jest grób konia z Dziekanowic. W nim oprócz drobnych fragmentów ceramiki z fazy D wczesnego średniowiecza (dawniej 950–1050, obecnie 900–1050)⁷⁷, znalazł się szkielet konia. Były to pozostałości pochówku konia, który jak na realia wczesnego średniowiecza Ostrowa Lednickiego, miał znaczną wysokość – około 142 cm w kłębie i osiągnął wiek 15–18 lat⁷⁸. Chronologia grobu prawdopodobnie odnosi się do okresu drugiej połowy X–pierwszej połowy XI w⁷⁹. Na zasadzie uzupełnienia można dodać, że części szkieletów końskich odkrywano również na Ostrowie Lednickim i w jego najbliższym rejonie⁸⁰.

poznańskie, stanowisko 23A, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne 1 (1992), s. 87, 96 (ryc. 4), 99–100.

⁷⁶ Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie*, alfabetyczne zestawienie materiałów; J. Górecki, *Grób na Ostrowie Lednickim na tle wybranych ośrodków grodowych pierwszej monarchii piastowskiej*, Poznań – Lednogóra 2001, s. 127, 144, 145–148.

⁷⁷ Ostatnio zagadnienie podziału średniowiecza na fazy archeologiczne dla obszaru Krajny, Kujaw, Wielkopolski, Pałuk i ziemi lubuskiej podsumowywał M. Kara. Wskazał on na potrzebę wydzielenia fazy D₀. Autor szeroko wyjaśnił swój pogląd poprzedzając go wyczerpującą analizą źródeł archeologicznych, zob. M. Kara, *Nowe w archeologii Wielkopolski wczesnośredniowiecznej – 15 lat później*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce – 15 lat później*, red. W. Chudziak, S. Moździoch, Toruń–Wrocław–Warszawa 2006, s. 220–228; tenże, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009, s. 55–61. Uważam, w związku z tym, że wyróżnianie fazy D₀ jest jak najbardziej wskazane. Chociaż warto podkreślić, że każdorazowo jej wydzielenie może być dyskusyjne przy omawianiu konkretnych stanowisk.

⁷⁸ A. Wrześnińska, J. Wrześniński, *Grób konia*, s. 107; D. Makowiecki, M. Makowiecka, *Analiza archeologiczna*, s. 118.

⁷⁹ A. Wrześnińska, J. Wrześniński, *Grób konia*, s. 109–110.

⁸⁰ G. Mikołajczyk, *Badania na Ostrowie Lednickim, pow. Gniezno, w 1957–1959 r.*, Sprawozdania Archeologiczne 13 (1961), s. 142; D. Makowiecki, M. Makowiecka, *Analiza archeologiczna*, s. 122. Por. A. Kola, G. Wilke, *Mosty sprzed tysiąca lat. Archeologiczne badania podwodne przy rezydencji pierwszych Piastów na Ostrowie Lednickim*, Toruń 2000, s. 58–60; W. Tokarski, *Militaria – broń miotająca, obuchowa i drzewcowa oraz elementy rzędu końskiego i oporządzenia jeździeckiego*, [w:] *Wczesnośredniowieczne mosty przy Ostrowie Lednickim*, t. I (mosty traktu gnieźnieńskiego), red. Z. Kurnatowska, Lednica – Toruń 2000, s. 87–88. W tych pracach znalazły się informacje na temat artefaktów poświadczających użytkowanie koni na Ostrowie Lednickim.

Podsumowanie

Powyższe rozważania dotyczące różnych terenów domeny Piastów wskazują, że wyroby związane z użytkowaniem koni we wczesnym średniowieczu nie są jednostkowymi znaleziskami. Jeśli zwrócimy uwagę na takie zabytki jak: ostrogi czy podkowy to zauważymy, że przedmioty te były często odnajdywane na różnych obszarach władztwa Piastów⁸¹. Nieco mniej liczne są znaleziska strzemion⁸², elementów siodła⁸³ czy wędzideł⁸⁴. Jednak również one wskazują na użytkowanie konia na terenach domeny Piastów w okresie wczesnego średniowiecza. Oczywiście, niektóre z tych przedmiotów mogą mieć obcą promincję⁸⁵. Nie zmienia to jednak faktu, że archeologia potwierdza znaczącą rolę konia w czasach pierwszych Piastów.

⁸¹ J. Żak, *O chronologii ostróg o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza z Biskupina pow. Żnin*, Wiadomości Archeologiczne 20 (1954), z. 3, s. 276–278; Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie*, alfabetyczne zestawianie materiałów; J. Kaźmierczyk, *Podkowy*, s. 13, 116–128; J. Żak, L. Maćkowiak-Kotkowska, *Studia nad uzbrojeniem*, s. 313–338, 346–348; A. Nowakowski, *Uzbrojenie średniowieczne w Polsce (na tle środkowoeuropejskim)*, Toruń 1991, s. 112–114; K. Wachowski, *Oddziaływania zachodnie na wytwórczość ostróg haczykowatych u Słowian*, Przegląd Archeologiczny 38 (1991), s. 100–103; P. Świątkowski, *Uzbrojenie wczesnośredniowieczne z Pomorza Zachodniego*, Łódź 2002, s. 79–88, 90–91, 140–144; P. Strzyż, *Uzbrojenie we wczesnośredniowiecznej Małopolsce*, Łódź 2006, s. 103–121, 131–134, 214–221, 259–265, 269; A. Dębski, M. Krzepakowski, *Zabytki średniowieczne i nowożytnie*, [w:] *Zabytki archeologiczne ze zbiorów inż. Stanisława Pijarowskiego z Głuchej Puszczy*, red. M. Krzepakowski, M. Kranc, Wągrowiec 2013, s. 77, 78. Prezentowana zbiór literatury jest selektywny i ma jedynie wskazać bardziej znaczące publikacje dotyczące problematyki ostróg i podków z ziem polskich.

⁸² W. Świętosławski, *Strzemiona średniowieczne z ziem Polski*, Łódź 1990, s. 91–126; P. Świątkowski, *Uzbrojenie wczesnośredniowieczne*, s. 88–89, 145; P. Strzyż, *Uzbrojenie*, s. 123–125, 222, 266.

⁸³ P. Strzyż, *Uzbrojenie*, s. 122–123, 222, 266.

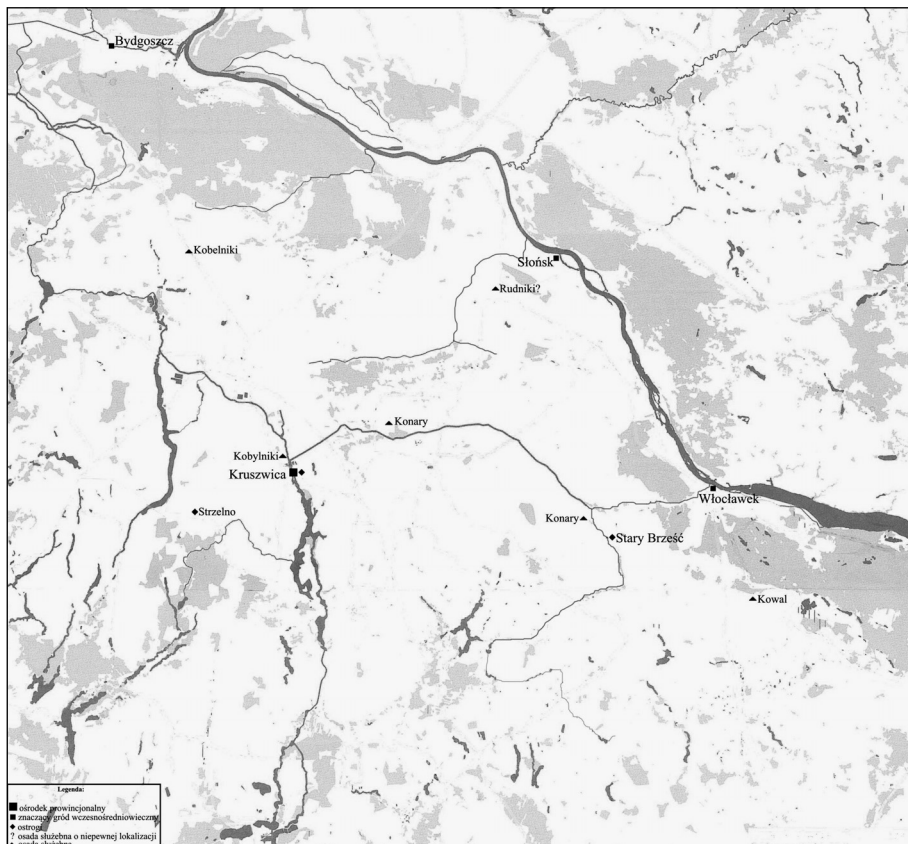
⁸⁴ P. Świątkowski, *Uzbrojenie wczesnośredniowieczne*, s. 89–90, 146; P. Strzyż, *Uzbrojenie*, s. 125–131, 223–225, 267–268; A. Dębski, M. Krzepakowski, *Zabytki średniowieczne*, s. 78–79.

⁸⁵ Takim przykładem są odkrycia z rejonu Przemyśla, gdzie zarejestrowano liczne znaleziska związane z penetracją tego terenu przez Węgrów. Świadczą one o wykorzystywaniu konia, ale u Madziarów. Tymczasem z punktu widzenia rozważań dotyczących użytkowania rumaków i organizacji wsi służebnych u Piastów, uwagi dotyczące Węgrów nie mają większego znaczenia. Problematykę tych znalezisk madziarskich omawiali następujący autorzy: A. Koperski, M. Parczewski, *Wczesnośredniowieczny grób Węgra-koczownika z Przemyśla*, Acta Archaeologica Carpathica 18 (1978), s. 151–199; A. Koperski, *Cmentarzysko „staromadziarskie” w Przemyślu*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna 29 (1982), s. 261–267; tenże,

Dodatkowo studia nad osadnictwem służebnym wskazują, iż organizacja hodowli omawianych zwierząt była mocno rozwinięta. Na ziemiach władztwa Piastów licznie spotykamy nazwy miejscowe typu Konary, Kobylniki i ich pochodne. Część z tych nazw pochodzi od służebników, którzy opiekowali się stajniami książęcymi lub hodowali konie. Analizowany przykład Kujaw wskazuje, że na tym obszarze funkcjonowała służba hodowlana. Znaleźiska ostróg czy szczątków kostnych koni świadczą o znaczącej roli omawianych zwierząt w głównych ośrodkach kujawskiej administracji książęcej – Kruszwicy i Brześciu Kujawskim.

Niewykluczone również, że miejscowi służebnicy, rudnicy i kowale, odpowiadali za wydobycie żelaza oraz produkcję części oporządzenia jeździeckiego – ostróg czy podków. Zwłaszcza, iż źródła średniowieczne potwierdzają dla terenu Kujaw funkcjonowanie tego typu służebności. Dodatkowo także archeologia wskazuje, że w rejonie Brześcia i Kruszwicy było znacząco rozwinięte hutnictwo. Sprzyjały temu z pewnością miejscowe rudy darniowe, które wykorzystywano w celu uzyskiwania żelaza. Wszystko to pozwalało efektywnie zaopatrywać księcia, administrację grodową oraz drużynę w oporządzenie jeździeckie. Miejscowa hodowla koni, rozwinięte rzemiosło kowalskie a także zapewne szewskie, mogły wyposażać władcę i jego otoczenie we wszystkie elementy niezbędne do użytkowania koni.

Służba hodowlana stanowiła tylko jedną z wielu składowych organizacji władztwa Piastów. Była ona jednak niezbędna do prawidłowego funkcjonowania dworu, wojska, administracji książęcej, jak i lokalnej. Analizowany przykład Kujaw wskazuje także na stopień złożoności hodowli oraz produkcji na rzecz władcy. Bezsporny pozostaje jednak fakt, że konie w okresie funkcjonowania władztwa Piastów odgrywały dużą rolę i książę chcąc zapewnić sobie ich dostępność, posiadał w tym celu odpowiednio zorganizowaną służbę hodowlaną. Prezentowane w tekście zagadnienia będą w przyszłości wymagały jeszcze odrębnego omówienia, zapewne w formie książkowej. Wówczas można będzie pokusić się o szczegółową analizę wszystkich źródeł historycznych i archeologicznych, związanych z użytkowaniem konia we wczesnym średniowieczu.

Ryc. 1. Wybrane osady służebne i znaleziska ostróg na tle najważniejszych grodów kujawskich (oprac. M. Danielewski)

Konary and Kobylniki. The role and use of horses in the Piast realm

The article first discusses the economic organisation of the Piast state; such toponyms as Konary and Kobylniki are given particular attention. The historical region of Kujawy has provided the starting point for further analysis. Historical sources were explored in search of the first mentions of the villages in question. At the same time, attempts were made to correlate the location of the villages with the location of meadows and pastures suitable for grazing horses. Then, archaeological record from Kujawy confirming the use of horses was analysed, notably finds of spurs and horseshoes. The paper discusses centres of princely rule (Brześć Kujawski and Kruszwica) that yielded evidence confirming the use of horses. Equestrian elements have been also recorded at early medieval cemeteries; the article investigates selected excavated sites throughout the Piast domain, including Lutomiersk, Końskie, Pokrzywnica Wielka, Łączyn Stary, Korzybie Duże, Czersk, Daniłow Mały, Sowinki and Dziekanowice.

Translated by: Agnieszka Tokarczuk